

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ В ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПІДХОДИ

Статтю присвячено порівняльному аналізу законодавства України та уніфікованих європейських актів щодо відшкодування шкоди, зокрема обсягу відшкодування. Основну увагу приділено відшкодуванню збитків та їх складових, які є майновою шкодою.

Ключові слова: шкода, збитки, втрати, упущена вигода, майбутні збитки, моральна шкода, повна компенсація.

Україна як країна, що географічно розташована в Європі, активно бере участь у міжнародній торгівлі, підписала Угоду про асоціацію з ЄС та бажає в усіх напрямках адаптувати своє законодавство до загальноприйнятих концепцій/інститутів/категорій, зокрема приватного (цивільного) права. Однак, перш ніж це робити, слід подивитися, чи не існують уже певні концепції/інститути/категорії у внутрішньому законодавстві. Саме однією з таких категорій є відшкодування шкоди.

В останній період проблема відшкодування шкоди в Україні стоїть особливо гостро. Передовсім це викликано об'єктивними причинами: фінансова криза, війна на сході держави та окупація Криму. А тому проблеми попередження та відшкодування шкоди, зокрема інвесторам, давно є актуальними як для внутрішньодержавних, так і для міждержавних відносин. Так само і в міжнародному та європейському праві відшкодування шкоди є важливим з погляду науки і практики.

Поняття шкоди та збитків історично вже сформовано давно, вони походять ще з римського приватного права. Шкода або збиток латиною позначалися словом «*damnum*», причому під цим терміном розуміли і майнову шкоду, і втрати (Gai. III. 160. 182. 211. IV. 37), і образу честі (D. 44, 7); хоча частіше, за твердженням учених, мається на увазі наявний, майновий збиток, а іноді – грошовий штраф [1].

Відшкодування шкоди – це не є щось притаманне лише українському праву. Ця категорія цивільного права є універсальною. І оскільки римське право є основою для права країн континентальної системи права, то відшкодування шкоди існує в праві всіх європейських держав.

Крім того, на сьогодні відбувається уніфікація норм приватного (цивільного) права на європейському та міжнародному рівні, де відшкодування шкоди теж закріплено.

Отже, які підходи існують щодо розуміння відшкодування шкоди в уніфікованих європейських актах та українському законодавстві? Ці підходи важливі для практичної реалізації категорії відшкодування шкоди, оскільки практики насамперед користуються нормами законодавства. Норми законодавства, передовсім у європейських державах та в уніфікованих європейських актах, створюються на основі глибоких наукових досліджень. А тому можна говорити про відображення в нормах європейського законодавства досягнень провідних європейських науковців.

Норми про відшкодування шкоди вже давно закріплені в цивільному законодавстві України різних часів. Вони містилися у ЦК УРСР 1922 р. (ст. 121 та 403) [2] та ЦК УРСР 1963 р. (ст. 203 та 440) [3]. Не є винятком і ЦК України 2004 р. Якщо ж порівняти статті Цивільних кодексів 1922, 1963 та 2004 років, то можемо стверджувати, що розуміння шкоди та збитків у цивільному законодавстві України за останні десятиріччя не зазнало істотних змін. Хоча, безумовно, юридична конструкція відповідних норм Цивільних кодексів є різною.

Чинний Цивільний кодекс України не містить загального визначення як поняття «шкода», так і «збитки». Проте на підставі аналізу відповідних норм можна говорити, що інколи відбувається ототожнення понять «шкоди» та «збитків». На це вказують й інші українські вчені. Так, В. Присяжнюк звертає увагу на непослідовність позиції вітчизняного законодавця щодо співвідношення понять «збитки» і «шкода» в ЦК України. Так, у п. 3 ч. 2 ст. 11, а також у ст. 1166 ЦК України законодавець ототожнює збитки та шкоду, позначаючи їх лише терміном «шкода». У ст. 22 і 23 ЦК України вказані терміни розмежовуються. У ст. 1192 використовується лише термін «збитки». У п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України законодавець узагалі вказує на наявність «відшкодування

збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди». Така непослідовність у термінології призводить до змішування на практиці категорій «збитки» та «майнова шкода» [4, с. 9]. Однак ми погоджуємося з думкою українських учених, що поняття «шкода» в законодавстві України є ширшим за поняття «збитки» [5, с. 198].

У ст. 1166 ЦК України закріплено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала [6]. У цивільному праві розрізняють майнову та моральну (немайнову) шкоду. Саме майнова шкода в цивільному праві відшкодовується в першу чергу шляхом відшкодування збитків [7, с. 441]. Відповідно ж до ст. 22 ЦК України особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. А збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); та 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Як зрозуміло зі ст. 1166 ЦК України, в українському цивільному законодавстві передбачено принцип повної компенсації шкоди.

Стосовно моральної (немайнової) шкоди, то у ст. 23 ЦК визначено, що моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Однак визначення поняття «моральна шкода» ЦК України не містить.

Проте у ст. 23 ЦК України (у частині другій) встановлено перелік, у чому саме полягає моральна шкода: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Якщо ж перейти до уніфікованих міжнародних та європейських актів у сфері приватного (цивільного права), то можна стверджувати, що в усіх них закріплено відшкодування саме шкоди. А збитки розглядаються чітко як складова шкоди. І тут одразу варто вказати, що в зазначених нижче

актах теж відсутнє легальне загальне визначення поняття «шкода».

Одним з перших європейських документів, у яких здійснюється уніфікація договірного права, є Принципи європейського договірного права 2002 р. Хоча він має рекомендаційний характер, однак є важливим на етапі здійснюваних у рамках ЄС уніфікаційних процесів. Згідно зі ст. 9:501 «Право на відшкодування шкоди», потерпіла сторона має право на відшкодування шкоди, завданої іншою стороною. При цьому шкода може включати в себе (а) нематеріальні збитки та (б) майбутні збитки [10].

Про відшкодування шкоди потерпілій особі йдеться також у ст. 3:710 розділу 3 секції 7 Книги III проекту Рамкових положень [11]. І тут знову ж таки мова йде про втрати, зокрема й майбутні. При цьому, на відміну від інших європейських актів, у цій статті одразу говориться про економічні та неекономічні втрати (*economic and non-economic loss*). «Економічні втрати» включають втрату доходу або прибутку, тягар понесених витрат і скорочення вартості майна. «Неекономічний збиток (втрати)» включає біль і страждання, погіршення якості життя. Тобто можна стверджувати, що фактично в розумінні українського права йдеться про моральну шкоду.

Серед іншого, в контексті зазначеного вище документа, інтерес викликає поняття «майбутні втрати» (*future loss*). Чи є воно в українському розумінні «упущеною вигодою» чи все-таки чимось іншим? У коментарі до ст. 3:710 проекту Рамкових положень автори цього документа вказують, що такі втрати охоплюють перспективні витрати, яких можна було б уникнути, та прибуток, які кредитор міг би розумно очікувати, якби виконання відбувалося. Майбутні втрати часто набувають форми втраченого шансу (*the loss of a chance*) [12]. Отже, зміст поняття «упущена вигода», що передбачено українським законодавством, та поняття «майбутні втрати» майже збігається.

Згідно зі ст. 7.4.1 Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010 р. (хоча документ має рекомендаційний характер, проте застосовується на практиці; його розробляли провідні європейські та американські вчені), будь-яке невиконання дає потерпілій стороні право на відшкодування шкоди. При цьому у ст. 7.4.2 закріплено принцип повної компенсації шкоди (*full compensation*), відповідно до якого компенсація має повною мірою покрити втрати (*loss*) постраждалої сторони [8]. До витрат належать фактичні витрати (*expanses*), вчинені у зв'язку з договором, а також втрачений прибуток (*loss of profit*), тобто

той прибуток, який отримала б сторона, якби договір було виконано [9, с. 304].

Такий підхід зберігається і в подальших проєктах актів щодо уніфікації приватного права ЄС. Так, у ст. 8:401 *Acquis Principles* (ACQP) закріплено право кредитора на відшкодування шкоди за втрати, що виникли внаслідок невиконання зобов'язання. При цьому втрати включають втрачений прибуток (ч. 2 ст. 8:402) [13].

Право на відшкодування шкоди закріплено в більшості актів ЄС у сфері договірної права, як-от Директиви та Регламенти, які теж певною мірою можна розглядати як уніфіковані акти. Останньою з них можна назвати Директиву 2014/104/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 листопада 2014 р. про певні правила, що регулюють дії стосовно відшкодування шкоди, відповідно до національного законодавства за порушення положень законодавства про конкуренцію держав-членів та Європейського Союзу [14]. Основною метою, як сказано в преамбулі до Директиви 2014/104 (п. 9),

є запобігання збільшенню відмінностей між правилами держав-членів, що регулюють питання відшкодування шкоди у сфері конкуренції [14]. На жаль, Директива не містить визначення шкоди та її складових. Проте принцип права на повну компенсацію в цій Директиві передбачено (ч. 1 ст. 3).

Отже, в українських та уніфікованих європейських актах відсутнє визначення понять «шкода» та «збитки», проте в них розкривається їх обсяг та складові. В українському та європейському законодавстві закріплено принцип повної компенсації шкоди. При цьому згідно з європейським та українським підходами, незважаючи на відмінності в термінології, компенсації підлягають як реальні збитки, так і упущений прибуток (вигода).

Тому можна стверджувати, що загальне розуміння категорії відшкодування шкоди не відрізняється в українському та європейському законодавстві. Однак українському законодавцю слід чітко і послідовно провести співвідношення «шкоди» та «збитків».

Список літератури

1. Поліщук І. Зміст категорії збитків та їх використання у сфері інтелектуальної власності [Електронний ресурс] / Інна Поліщук. – Режим доступу: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/1129?view=material. – Назва з екрана.
2. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yurist-online.org/publ/kodeksy_ukrainy_kodeksi_ukrajini/grazhdanskij_kodeks_ussr_1922_goda_civilnij_kodeks_usr_1922_roku/3-1-0-152. – Назва з екрана.
3. Цивільний кодекс УРСР 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/page4>. – Назва з екрана.
4. Присяжнюк В. П. Цивільно-правова відповідальність за збиток і шкоду, що завдані працівникам правоохоронних органів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Присяжнюк Валерій Павлович. – К., 2011. – 18 с.
5. Митрофанов І. І. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять / І. І. Митрофанов, Т. В. Гайкова // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2012. – Вип. 3 (74). – С. 196–200.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Назва з екрана.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Т. 6 : Т–Я. – К. : «Укр. енцикл.», 2004. – 768 с.
8. UNIDROIT Principles 2010 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2010>. – Title from the screen.
9. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010 / пер. з англ. О. С. Білоус. – К. : Юстініан, 2013. – 576 с.
10. The Principles of European Contract Law 2002 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/>. – Title from the screen.
11. Draft Common Frame of Reference [Electronic resource]. – Mode of access: [ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcf_outline_edition_en.pdf](http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcf/outline_edition_en.pdf). – Title from the screen.
12. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law [Electronic resource]. – Mode of access: ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf. – Title from the screen.
13. Excerpt from the Principles of the Existing EU Contract Law (“Aquia Principles”) [Electronic resource]. – Mode of access: www.acquis-group.jura.uni-osnabrueck.de/.../A. – Title from the screen.
14. Directive 2014/104/EU of the European Parliament and of the Council of 26 November 2014 on certain rules governing actions for damages under national law for infringements of the competition law provisions of the Member States and of the European Union [Electronic resource]. – Mode of access: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_2014.349.01.0001.01.ENG. – Title from the screen.

R. Khanyk-Pospolitat

THE RIGHT ON DAMAGE IN CIVIL LEGISLATION: UKRAINIAN AND EUROPEAN APPROACHES

The article covers a comparative analysis of the Ukrainian legislation and corresponding European acts on damage.

Lately, the problem of compensation of damages has got especially acute. This is caused by such problems as the financial crisis, the war in the East of the country and the annexation of the Crimea. Therefore, compensation of damages, in particular the investors' damages, has become very urgent for both

domestic and international relations. Thus, the article discusses definitions of damages, losses, and indemnity. It is emphasized in the article that the Civil Code of Ukraine does not contain definitions of damages and losses. Moreover, the comparative analysis of the appropriate provisions shows that losses and damages are interpreted similarly. However, the scope of the 'damages' concept is wider than that of the 'losses'. Furthermore, it is observed that the Civil Codes of Ukraine of 1922 and 1963 also contained these concepts. It could be inferred that historically the overall principle of the indemnity has not changed in the Ukrainian legislation.

Recently, Ukrainian legislation entrenched the norm of full indemnity. European concepts of losses and indemnity reflected on UNIDROIT Principles 2010, the Principles of European Contract Law, Draft Common Frame of Reference, and other acts are studied. Those acts do not contain a generalized definition of indemnity either. A comparative analysis shows that both Ukrainian and European legislation entrench the principle of full indemnity. Regardless of different wording, either actual damages or loss of expected gain shall be compensated. Thus, there are no substantial differences in the Ukrainian and European concepts of the right on damage. However, Ukrainian lawyers should clearly differentiate between the concepts of losses and damages.

Keywords: damages, non-pecuniary damage, losses, harm, loss of expected gain, future losses, indemnity.

Матеріал надійшов 06.04.2016

УДК 347.426.6:336.225.2(477)

Карнаух Т. М.

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ПОДАТКОВИМИ ОРГАНАМИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено питання законодавчого регулювання можливості відшкодування майнової і немайнової шкоди, заподіяної платникам податків незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю податкових органів. Також проаналізовано найбільш показові судові справи за типовими позовами до податкових органів, наведено загальні тенденції судової практики у справах зазначеної категорії.

Ключові слова: відшкодування шкоди, майнова шкода, немайнова шкода, податкові органи.

Усі ми прагнемо того, щоб Україна нарешті стала правовою державою. А в правовій державі відповідальність за протиправну поведінку мають нести рівною мірою як фізичні та юридичні особи, так і держава, її органи,

органи місцевого самоврядування, їх службові та посадові особи в порядку, передбаченому законодавством.

Порушення податковими органами прав та законних інтересів платників податків на